

EBENEZER HOWARD DE TUINSTEDEN VAN MORGEN

REDE

UITGESPROKEN BIJ DE AANVAARDING VAN
HET AMBT VAN BUITENGEWOON HOOGLE-
RAAR IN DE BOUWKUNDE EN STEDEBOUW
AAN DE LANDBOUWHOGESCHOOL OP
MAANDAG 15 DECEMBER 1947

DOOR

WIEGER BRUIN

H. VEENMAN & ZONEN - WAGENINGEN

*Mijne Heren Curatoren der Landbouwhogeschool,
Dames en Heren Hoogleraren, Lectoren en Docenten,
Dames en Heren Assistenten en Studenten
en verder Gij allen, die deze openbare vergadering van
de Senaat met Uw tegenwoordigheid vereert,*

Zeer gewaardeerde Toehoorders,

Wij staan aan de vooravond van 1948 en in dat jaar zal het een halve eeuw geleden zijn dat in Londen een merkwaardig boekje verscheen: *To-morrow, a Peaceful Path to Real Reform* van de hand van EBENEZER HOWARD. Met het daarin ontwikkelde program heeft HOWARD de stedenbouw van onze eeuw zijn sterkste impulsen gegeven. Daarom lijkt het mij van pas, naar aanleiding van dat komende gouden jubileum, hier te spreken over HOWARD's onvoldoende gekende geesteswerk, als een hulde aan deze grote figuur.

Om HOWARD's plaats te bepalen in het domein van de stedenbouw moge ik echter eerst Uw aandacht in andere richting leiden.

Geen samenvattend werk over stedenbouw heeft na 1900 kunnen verschijnen zonder deze twee baanbrekende figuren aan te voeren: CAMILLO SITTE en EBENEZER HOWARD. Zij zijn als twee polen in het wijde veld van de stedenbouw, naar hun aard en aanleg, naar hun gezichtskring en werkzaamheid.

SITTE, strijdbaar Weens architect — bohémien noemt ABERCROMBIE hem — keert zich tegen de verwording van de stedenbouw tot een technische aangelegenheid en wil de stedenbouwkunst weer op de been helpen. U denke slechts aan de Pijp van Amsterdam, aan de uitleg van welke stad ook in ons land in de tweede helft van de negentiende eeuw en U bedenke, dat in het sneller industrialiserende buitenland de grote steden vaak nog haastiger werden uitgebreid, nog liefdelozer, nog lelijker, in Duitsland na 1870 ploertig ook. Dan zult U beseffen, dat deze reactie moest komen.

In 1889 verschijnt SITTE's boek *Der Städte-bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen. Ein Beitrag zur Lösung moderner Fragen der Architektur und monumentalen Plastik unter besonderer Beziehung auf Wien*. Het slaat in, het werkt bevrijdend. Het tot dan vrijwel algemeen geldige schema van stadsuitleg zonder redelijke differentiatie is als dor en dom doorzien en aan de kaak gesteld; er wordt mee gebroken. In het voorwoord van de derde druk (in 1900) zegt SITTE bescheiden maar terecht: „dat een geschrift slechts dan zo'n uitwerking kan hebben, als de hele zaak om zo te zeggen in de lucht hangt”. De uitwerking van SITTE's boek heeft

niet beantwoord aan zijn theorie. Dat is niet verwonderlijk. Maar daardoor heeft zich allengs een vals beeld van zijn streven gevormd. Van SITTE's boek is men minder nota gaan nemen en men is hem gaan aankijken op de ontsporingen van pseudo-volgelingen. Ten onrechte wordt hij als het ware aansprakelijk geacht voor ongeveer alle zinloos kinkelende straten en wegen ter wereld. Dat heeft hij allerminst verdiend. Immers zegt SITTE: „Rechtlijnigheid en rechthoekigheid zijn weliswaar kenmerken van gevoelloze aanleg, maar klaarblijkelijk is dat niet het beslissende element, want rechtlijnig en rechthoekig zijn ook de stedenbouwcreaties van de barok, en hoe geweldige, zuiver artistieke effecten zijn daar desalniettemin verkregen.” En onder de zeventien afbeeldingen van zijn boek is er niet één van een middeleeuwse, gebogen straat. Nee, het tracé van bijvoorbeeld de Koninginneweg te Amsterdam, als de slingerang van een reus op weg van de kroeg naar huis, — dat mag SITTE niet worden aangerekend. Hij reikte vooral naar monumentale plastiek.

SITTE blijft historisch belangrijk om zijn poneren van de stedenbouw als te herleven kunst en om zijn bevrijden van de stedenbouw uit een al te nuchter stramien, — al liep dat uit in een nieuwe verenging. Het veld van zijn theoretische beschouwingen is sinds lang door anderen met meer vrucht bewerkt, maar hij mag geacht worden ook daartoe de stoot te hebben gegeven.

Dit, over CAMILLO SITTE, slechts ter inleiding; — om tegenover hem te stellen EBENEZER HOWARD.

HOWARD, die het domein van de stedenbouw onmetelijk heeft verruimd, — HOWARD was geen architect of stedenbouwkundige. Hij was stenograaf van zijn vak en reageerde niet als de architect SITTE in de eerste plaats op het lelijker worden van de grote steden, maar als sociaal mens op het voortduren en verergeren van de misstanden, inhaerent aan Londen en aan de zich verdichtende en mateloos uitdijende grote steden in het algemeen.

Dat ontvlamde zijn geest en leidde tot „planning” van brede visie.

Met SITTE heeft HOWARD gemeen, dat één geschrift zijn positie bepaalt en zijn faam heeft gevestigd, en óók, dat allengs het beeld van zijn streven, zijn geesteswerk, is verwrongen.

HOWARD, HOWARD?: *Garden Cities of To-morrow*; ja ja, tuinwijken en zo, opener bebouwing, tuinsteden: Letchworth en Welwyn. Dat is de gangbare notie van HOWARD's streven en werk. Men leest HOWARD niet meer, maar leest over de materialisering van zijn werkzaamheid, de Tuinsteden Letchworth en Welwyn, gaat ze bij gelegenheid zien en schenkt dan onvoldoende aandacht aan het onzienlijke ervan, het wezenlijke van HOWARD's conceptie: dat in de grond waarop ze zijn gebouwd en van de groene gordel eromheen, eigendom is van die gemeenschappen. Te licht wordt vergeten dat de naam Tuinstad — vondst van HOWARD — ten onrechte is gehecht aan doodgewone

woonplaatsen in open bebouwing en aan suburbs, „slaapsteden”, die — welke goede kwaliteiten ze, op zichzelf beschouwd, ook mogen hebben — alleen uiterlijk iets gemeen hebben met de Tuinsteden die HOWARD heeft beoogd, gepropageerd en heeft weten te verwerklijken. Het internationaal inburgeren van het woord „tuinstad” in afwijking van het begrip dat HOWARD er mee wilde bepalen, heeft de aandacht afgeleid van zijn bedoeling: het stichten van complete, stedelijke gemeenschappen van beperkte omvang in landelijke omgeving, met alle voorwaarden om een gaaf geheel te verkrijgen en te behouden.

To-morrow, a Peaceful Path to Reform is de oorspronkelijke titel van HOWARD's geschrift. In 1902 is het opnieuw uitgegeven in licht gewijzigde vorm als *Garden Cities of To-morrow* en zo leeft het voort¹⁾.

Een halve eeuw geleden geschiedde de uitbreiding van Londen al ten dele in de vorm van min of meer riante suburbs voor de middenstand. UNWIN had al daadwerkelijk aangetoond, dat het oeconomisch mogelijk was de arbeidersbevolking goed te laten wonen, in plezierige, ruim opgezette wijken met 30 woningen per ha. *Nothing gained by overcrowding* was de titel van zijn pleidooi. Enkele industrie-magnaten in Frankrijk, Duitsland en Engeland hadden al grote bedrijven overgebracht naar het land of daar gevestigd, met goede woonwijken voor de arbeiders eraan verbonden. CADBURY (cacao) en LEVER (zeep) hadden Bourneville en Port Sunlight tot stand gebracht, — belangrijke initiatieven. Aangetoond was dus ook, dat aan industrie niet inhaerent is werken en wonen in goorheid. Maar de suburbs hielpen betrekkelijk weinigen en hebben bedenkelijk ontwrichtende tendenzen (waarop ik niet kan ingaan), en de figuur van een hele gemeenschap in handen van een grote ondernemer — zij het met correctieven — was niet gezond.

Londen is trouwens doorgegroeid en vreet zijn omgeving steeds verder aan en overal groeien de grote steden. De sterftecijfers zijner hoog, de geboortecijfers laag, want de woningtoestanden zijn er slecht en verergeren en steeds meer komen die steden te kort aan groen, recreatie-gelegenheid, waaraan de behoefte juist toeneemt doordat de vrije natuur verder van huis raakt. En dan: in de grote stad komt de mens sociaal te kort, zij kent geen samenleving. De grote massa van haar inwoners verschaft zij geen mens-waardig bestaan. Bovendien: lopen de steden vol, overvol; het land loopt leeg.

In Londen, dan nog de grootste wereldstad, waar de nood het hoogst is, staat de man op die een uitweg wijst: *Morgen, een pad naar wezenlijke verbetering*.

HOWARD is in de City van Londen geboren, in 1850, als zoon van

¹⁾ In 1946 is het uitgegeven met een voorwoord van F. J. OSBORN en een inleidende beschouwing van LEWIS MUMFORD, beide voortreffelijk. De feitelijke gegevens die ik zal vermelden, ontleen ik aan OSBORN.

een winkelier. Op zijn vijftiende jaar wordt hij winkelbediende, op zijn een-en-twintigste gaat hij met twee vrienden naar Amerika om er te farmen, maar binnen 't jaar moet hij dat opgeven en hij wordt in Chicago stenograaf. Na enige jaren keert hij naar Londen terug; hij vindt ook daar emplooi als stenograaf en dat blijft hij. In zijn vrije tijd is hij uitvinder.

In 1888 leest HOWARD Bellamy's *Looking Backward*, een ietwat on-gare utopie, welke in die jaren velen in haar ban kreeg en nog, ook hier, gelovige aanhangers heeft.

Maar HOWARD is uitvinder en voortbouwend op grondgedachten van anderen, komt hij tot een uitvoerbaar plan, een eigen conceptie: *Morgen, een Vreedzaam Pad naar Wezenlijke Verbetering* of wel *de Tuinsteden van Morgen*. Zijn program is nog zo fris als het was in 1898 en is waard gekend te worden.

In zijn inleiding zet HOWARD kort uiteen wat hij sociaal nastreeft, na velen te hebben aangehaald die zich verontrusten over het steeds aanzwellen van de ongezonde, overbevolkte steden — speciaal Londen — waarin het volk te gronde gaat, en over de ontvolking van het land en de dorpen bovendien. Hij laat anderen de misstanden aantonen en wijdt er niet veel woorden aan; het is een uitgemaakte zaak.

Uit een krant van 1892 citeert hij: „Hoe het best een juist tegengif te verschaffen tegen het grootste gevaar van het moderne bestaan is een zaak van niet geringe betekenis.”

In hoofdstuk I geeft hij dan prompt een beschrijving van zijn Tuinstad. Geen woord over de suburbs, over Bourneville of Port Sunlight. Hij moet ze fundamenteel onjuiste lapmiddelen achten, die geen uitkomst kunnen brengen voor de millioenen waarmee de bevolking toeneemt. Hij treedt in geen vergelijking. Zeer summier heeft hij de prognose gesteld; nu gaat hij zijn therapie uiteenzetten.

Hij verzoekt de lezer uit te gaan van de volgende veronderstelling: dat in een dun bevolkte streek een areaal van 2400 ha op de vrije markt wordt gekocht voor f 2.900.000, — en dat een stad voor 30.000 inwoners wordt gebouwd ongeveer in 't midden, op 400 ha. De brede, agrarische zoom of gordel tot een oppervlak van 2000 ha kan 2000 zielen opnemen.

Wonderlijk genoeg ontbreekt elke motivering van zijn optimum. Zoveel hectaren, zoveel inwoners — punt.

Hij slaat geen ruime bebouwing voor — een gemiddelde perceelsbreedte van 6 m, wat wij nu te weinig achten voor stedelijke bebouwing met eengezinshuizen — wel veel groen. Ten dele gemeenschappelijke tuinen en ook coöperatieve keukens. Open bebouwing is dus — anders dan men aanneemt! — geen essentieel element van HOWARD's Tuinstad.

Hij geeft van zijn Tuinstad een schematische tekening: de stad is radiaal van aanleg, rond, en wordt omsloten door een lus van de

spoorbaan die er langs loopt. In 't midden een park met de openbare gebouwen om een sterplein. De stad is van het centrale park afgesloten door een rondgaande wintertuin tevens winkelgalerij, en van het land, van zijn groene zoom, door een rondgaande strook industrie-terrein en door de spoorbaan. Dat alles lijkt U nogal griezelig? Mij ook. HOWARD was geen stedenbouwkundige; HOWARD is socioloog te noemen en staatsman, en was toch — wis en waarachtig — town-planner. Ik kom daarop terug.

De schema's, die hij tekende, willen niet meer zijn dan dat. Zorgvuldig zet hij erop: „N.B. Slechts een schema. Het plan moet afhangen van de te kiezen bouwplaats.” Daarmee geeft hij blijk de radiale stad, die hij enthousiast beschrijft, niet wezenlijk te willen, — anders dan de renaissance deed en de barok. Hij heeft er echter behoefte aan de sociale stad in het land, die hij concipieert, als nieuwe gemeenschap te beelden. In die schema's ligt niet het zwaartepunt. Hij heeft er bij de uitvoering van Letchworth en Welwyn niet aan vastgehouden; RAYMOND UNWIN en BARRY PARKER zijn er ver van afgeweken. Van de details, die hij voor ogen had, was één een element van waarde — LEWIS MUMFORD wijst daarop —: een rondgaande parkweg van 46 ha oppervlak, waarin de scholen zouden staan met hun speelvelden en tuinen, en de kerken. (Het wederopbouwplan van Velsen van DUDOK, van Tijen en Maaskant heeft een dergelijk element.)

Zijn industrie-strook tussen spoorbaanlus en rondgaande vrachtverkeersweg is gegrond op juiste overwegingen — de mogelijkheid van spoorwegaansluiting van alle bedrijven en concentratie van het zware wegverkeer op één weg, ter ontlasting van de woonwegen die daardoor eenvoudiger van aanleg kunnen zijn, — maar belangrijker factoren heeft hij miskend. Het zij zo.

Electrische energie voor de industrie beoogt hij: rookbestrijding!

Het stadsvuil komt ten goede aan de groene gordel, die bestemd is voor grote en kleine boerderijen, tuinderijen, weiden en voor volkstuinen, al naar het het beste zal uitkomen, zo dat de opbrengst het hoogst zal zijn. De stad zal het afzetgebied dier bedrijven kunnen zijn — stad en omgeving zullen elkaar op die wijze dienen — maar dat verband wordt niet afgedwongen. HOWARD zegt: „Hier, zowel als in elk ander onderdeel van de opzet, zal blijken dat geen rechten worden bekort, maar integendeel ruimere mogelijkheden worden geboden.”

Dan wijdt hij vijf hoofdstukken aan de oeconomische en financiële opzet en aan de administratie van zijn Tuinstad. De stijging van de betrekkelijk geringe waarde van de grond moet de bevolking in haar geheel toekomen. Dat is een van de pijlers van HOWARD's plan. Geen onverdiende baten voor de grondeigenaren — welke zwaar drukken op elke bewoner van elke normale stad — maar een gezamenlijk verdiende waardestijging; immers wordt zij veroorzaakt door het bevolken van het gebied. Doordat alle grond in handen van de gemeenschap

blijft, komt die waardestijging ten volle de gemeenschap ten goede. Financiering van de nieuwe gemeenschap door de gemeenschap, voor de gemeenschap, — meen ik te mogen zeggen als variant van LINCOLN's: Regering van het volk door het volk, voor het volk.

Ik beperk mij tot het vermelden van dit beginsel en ga voorbij aan zijn becijferingen, begrotingen van inkomsten en uitgaven, waarmee hij aantoonst, dat zijn redeneringen steek houden, — dat zijn Tuinstad financieel gezond van opzet is.

Hij betoogt dat de Tuinstad beter, harmonischer, kan worden dan enige andere, omdat men tevoren weet waar men heen wil, naar een gaaf geheel van bepaalde maat. Dat is ook oeconomisch: alle openbare voorzieningen, b.v. riolering en zuiveringsinrichting, kunnen er doelmatig op worden gericht, berekend.

Gezien de gemeenschappelijke grondeigendom is het niemands belang die zichzelf gestelde begrenzing te overschrijden. Dit dient men zich goed in te denken. Wij zijn ietwat vergiftigd door de negentiende eeuwse — mag ik zeggen kapitalistische? — drang naar expansie en kunnen ons slecht een bloeiende stad denken, die zich niet uitbreidt. U moge echter bedenken, dat tot in de negentiende eeuw de steden, op verdediging bedacht, steeds aan maat waren gebonden en soms eeuwenlang floreerden binnen de zich eenmaal gestelde perken.

Een sluitend geheel van maatregelen kan in deze maatschappij zijn opzet doen slagen. Morgen! Maar een nauw keurslijf is dat sluitend geheel geenszins. Het laat in allerlei opzichten speelruimte: het sluit geen particulier initiatief uit, en het dringt niet noodzakelijk naar vergaande overheidsbemoeiing, al zal de neiging daartoe in deze gemeenschap allicht blijken.

Dan wekt hij de arbeiders op om nu eens niet te praten over het nationaliseren van alle grond en kapitaal van het land, zonder lering op te doen in de nederiger opgave, mannen en vrouwen te organiseren met hun eigen kapitaal in constructief werk van minder grootse opzet. En hij toont aan dat woningbouw weinig kapitaal vordert. Dezelfde guldens kunnen keer op keer worden gebruikt; „want denk eraan, geld gaat niet verloren, wordt niet verbruikt als het wordt uitgegeven. Het wisselt alleen van eigenaar.”

In hoofdstuk IX, Beschouwing van enige moeilijkheden, verweert HOWARD zich bij voorbaat tegen de beschuldiging dat zijn opzet socialistisch of communistisch zou zijn, om zijn lezers niet kopschuw te maken en omdat het mislukken van diverse idealistische nederzettinkjes, b.v. in Amerika, tegen hem zou kunnen worden uitgespeeld. HOWARD was het voorbeeld van een practisch idealist. Hij wil aantonen dat in de maatschappelijke omstandigheden van zijn tijd een grondige verbetering mogelijk is van de levensomstandigheden van zijn Londenars — To-morrow! —, dat daar geen omzetten van de maatschappij voor nodig is. Van HOWARD had kunnen zijn: „Zij kunnen niet wachten, geen dag en geen nacht.” Als zijn politieke credo

kan misschien gelden... „die maatschappij zal de gezondste en de krachtigste blijken, waar de ruimste gelegenheid wordt geboden zowel aan individuele als aan vereende inspanning.”

Hoofdstuk X. Een unieke combinatie van voorstellen.

Daarmee heeft hij zijn gehele opzet juist gekarakteriseerd. Hij laat studies en projecten de revue passeren van WAKEFIELD en MARSHALL, van SPENCE en van SPENCER en van BUCKINGHAM, waarop hij steunt.

BELLAMY, die zijn geest op dit onderwerp heeft gericht, noemt hij nergens, misschien uit bezorgdheid zijn ontwerp te compromitteren, waarschijnlijker: omdat hij hem achter zich heeft gelaten.

Aan het slot van dit hoofdstuk vat HOWARD zijn bedoeling samen en dat hij daaraan groot gewicht toekent, blijkt uit het feit, dat hij, die overigens fris, pittig schrijft, zijn resumptie geeft in één moeizaam opgebouwde zin van meer dan een halve bladzij lang. Ik meen hem U te moeten voordragen, omdat ik immers niet zozeer over HOWARD wil spreken, dan wel HOWARD tot U wil brengen in zijn geesteswerk, waartoe ik zijn *Tuinstiteden van Morgen* volg zonder veel commentaar.

„Ik stel voor, dat een ernstige poging wordt gedaan tot het organiseren van een trek van de bevolking van onze overbevolkte steden naar de schaars bevolkte delen van het platteland, — dat de geest van het publiek niet in de war wordt gebracht, noch de kracht der organisatoren verspild door een voorbarige poging dit werk te verrichten op nationale schaal, maar dat grote aandacht en zorg eerst worden geconcentreerd op een enkele beweging, die echter groot genoeg moet wezen om zowel aantrekkelijk als doelmatig te zijn, — dat de trekkers (door het treffen van goede schikkingen voordat de trek begint) gewaarborgd wordt dat hun de gehele waardeinstijging zal toevallen, welke hun trek zal veroorzaken; — dat dit zal worden gedaan door een organisatie in het leven te roepen die, terwijl zij haar leden veroorlooft die maatregelen te nemen, welke naar hun oordeel juist zijn (maar de rechten van anderen niet mogen aantasten), alle grondbelasting (rate-rents) zal ontvangen en deze zal besteden aan die openbare werken, welke voor de trek nodig of raadzaam zullen zijn — waardoor gemeentebelastingen (rates) zullen worden geëlimineerd of althans de noodzaak van een gedwongen heffing zeer zal worden verminderd; — en dat de gulden gelegenheid, geboden door het feit, dat op de gronden waarop men zich gaat vestigen, gebouwen en bedrijven vrijwel ontbreken, ten volle zal worden uitgebuit door er een Tuinstad aan te leggen, zodanig, dat de vrije gaven der Natuur — frisse lucht, zonlicht, ruimte om vrij adem te halen en ruimte voor spel — steeds in overvloed voorhanden zullen zijn, en door de hulpmiddelen van de moderne wetenschap zo aan te wenden, dat de Kunst de Natuur zal aanvullen, zodat het leven er een voortdurende vreugde en een voortdurend genot zal worden. Belangrijk is dat dit voorstel, dat zo onvolmaakt te berde wordt gebracht, geen plan is dat in een slapeloze nacht is ontstaan in het koortsige brein van een of ander enthousiast, maar zijn oorsprong

heeft gevonden in grondige studie van vele breinen en in het geduldige pogen van vele serieuze geesten, die alle een of ander waardevol element hebben bijgedragen, totdat, toen de tijd en de gelegenheid waren gekomen, geringe bekwaamheid voldoende was om die elementen aaneen te smeden tot een bruikbaar geheel."

HOWARD is hier al te bescheiden, miskent zijn denkkraft en oorspronkelijkheid.

Hoofdstuk XII: Sociale steden.

Wat gebeurt er als de eerste Tuinstad haar voltooiing nadert?

Dan wordt het tijd tot een stelsel van Tuinsteden te graken, tot complexen van Tuinsteden.

HOWARD tekent een schema als „illustratie van het juiste beginsel van de groei van een stad — open land altijd dicht bij de hand, en snelle verbinding tussen de spruiten". Hij denkt zich een aantal normale Tuinsteden „zo gegroepeerd rond een Centrale Stad (van 58.000 inwoners), dat iedere inwoner van de hele groep, ofschoon hij in zekere zin in een stad van kleine afmeting woont, eigenlijk zou wonen in, en alle voordelen zou genieten van, een grote en prachtige stad; en toch zouden alle geneugten van het land — het open veld, met hagen en bos — niet slechts stijve parken en tuinen — binnen enkele minuten te bereiken zijn."

HOWARD voorziet dat particulier initiatief dit niet tot stand kan brengen, dat daartoe wetgevende maatregelen nodig zullen zijn. De eerste spoorwegen konden worden aangelegd door particulier initiatief, een stelsel van spoorwegen is alleen tot stand gebracht kunnen worden door onteigening van de grond voor zijn marktwaarde.

Dan stelt HOWARD met alle respect voor wat vroegere tijden in de steden aan groots hebben gewrocht, dat zij niet mogen blijven en niet zullen blijven. „De planeet waarop wij leven, bestaat sinds millioenen jaren; de mens ontgroeit pas zijn wilde staat." „De aarde mag voor allerlei practische doeleinden geacht worden voor altijd te duren." Maar overigens? De vormen van vermogen, van rijkdom, zijn niet duurzaam en de bestaande zullen niet voor altijd hinderpalen blijven voor het invoeren van betere vormen. „Te dicht bevolkte, slecht geventileerde, planloze, logge, ongezonde steden — zweren op het aanzicht van ons mooie eiland —" zijn uit den boze. Zij hebben hun werk gedaan. „Elke generatie moest bouwen naar eigen behoefte."

Dan bestrijdt HOWARD nog de veronderstelling, dat zijn project, bestaande belangen en beleggingen zodanig bedreigen zou, dat er onoverkomelijk verzet tegen zou opkomen.

Hij besluit met een hoofdstuk over de toekomst van Londen, waarin hij concludeert tot de onvermijdelijkheid van een algehele reconstructie, waarvoor zijn stelsel de weg zal vrijmaken. Maar daarvoor is de tijd nog niet gekomen. „Een eenvoudiger vraagstuk moet eerst worden opgelost. Een kleine Tuinstad moet worden gebouwd als proefmodel en dan een greep van steden."

Ziedaar in grote trekken HOWARD's conceptie zoals hij haar heeft voorgedragen in zijn *Tuinstiteden van Morgen*.

In hoeverre is HOWARD oorspronkelijk geweest? Aanspraak op originaliteit heeft hij niet gemaakt; de schrijvers en hun denkbeelden, waarop hij steunt, heeft hij vermeld. Daarom mag worden aangenomen dat zijn gedachten niet zijn gericht door het Oude Testament, Leviticus 25 en Numeri 35. Daarin wordt een onvervreembare gordel van gemene weiden, akkers en wijngaarden ter breedte van twee (drie?) duizend ellen om de steden der Leviten voorgeschreven, waarmee het scheppen en het handhaven van gave, kleine stedelijke gemeenschappen werd beoogd. Immers werd stadsuitbreiding daardoor uitgesloten; een bevolkingsoverschot moest leiden tot de stichting van een nieuwe sociale eenheid volgens dezelfde voorschriften, een landstadsje van beperkte omvang met een onvervreembare agrarische gordel. Dr J. TAL, Opperrabbijn te Amsterdam, die mijn aandacht heeft gevestigd op deze merkwaardige voorloper van HOWARD's stelsel, wijst erop dat de wijze Joodse voorschriften naar hun gevolgen utilitair, naar hun bedoelingen ethisch zijn. Als HOWARD's conceptie. HOWARD wijst slechts (met een afbeelding) op de *parkgordel* van Adelaide, Australië, welke de stad omsloot en waarbuiten zij zich heeft uitgebreid.

Zo kan gezegd worden dat HOWARD's oorspronkelijkheid ligt in het stellen van de interdependentie van stad en land en in het toewijzen van een permanente agrarische gordel aan de stad, zijn Tuinstad, — in zijn beperking van inwonertal en bebouwing van de stad tot een vooraf bepaalde omvang, — in zijn oeconomische opzet: het in openbaar bezit brengen en handhaven van het totale grondoppervlak der stedelijke gemeenschap en het financieren van aanleg en onderhoud uit de gezamenlijk te verwerven waardeverhoging van de grond, en — afgezien van details — in zijn conceptie van een stelsel van Tuinsteden, dat uiteindelijk sanering van de grote steden zal mogelijk maken. Zijn grootheid ligt verder in het samensmelten van deze en andere factoren tot een realiseerbaar plan en in het staatsmanschap, waarmee hij het eerste deel ervan wist te verwezenlijken.

Want de kleine Tuinstad die HOWARD wilde, is gebouwd.

In Engeland had HOWARD onmiddellijk grote aandacht en in 1899 richtte hij met enige enthousiasten de Garden City Association op, die spoedig steun kreeg van een groep invloedrijke fabrikanten en van anderen. In 1903 werd in Hertfordshire een landgoed van 1520 ha gekocht, later tot 1800 ha uitgebreid. Letchworth werd tot stand gebracht zonder principiële afwijking van HOWARD's opzet, dus als „een stad, bedoeld voor gezond wonen en werken, van een afmeting, die de volle maat van sociaal leven mogelijk maakt, maar niet groter; omgeven door een landelijke zoom, en waarvan alle grond in openbaar bezit is of aan de gemeenschap is toevertrouwd”, — om ditmaal

de Tuinstad-definitie te gebruiken van de Garden Cities en Town Planning Association (van 1919).

Het heeft diverse florerende industrieën, het is er voortreffelijk wonen, het gemeenschapsleven bloeit er, bijna al zijn inwoners hebben hun werk in hun woonplaats; de gezondheidscijfers zijn er gunstiger dan in enige andere Engelse industriestad (met uitzondering van Welwyn), en de opzet is financieel een succes.

Toen Letchworth van de helling was gelopen en werd afgetimmerd en opgetuigd, vatte HOWARD zijn tweede Tuinstad aan, Welwyn, evenzeer geslaagd als de eerste.

In 1928 is hij daar als Sir EBENEZER HOWARD gestorven.

Een halve eeuw is verlopen sinds HOWARD zijn denkbeeld lanceerde. Het is niet gegaan zoals hij 't zich dacht. Hijzelf is afgebogen van zijn program: „Een kleine Tuinstad moet worden gebouwd als proefmodel en dan een groep van steden”. Hij is aan een tweede Tuinstad begonnen, heeft blijkbaar niet meer de kracht gehad tot het verwezenlijken van zijn conceptie van een geheel van sociale steden, die Londen's bevolkingsaanwas zouden opnemen.

Londen en alle grote steden zijn doorgegroeid volgens de wet van de traagheid. En van vele is het inwonertal het millioen gaan overschrijden. De Tuinstad-beweging, internationaal aangeslagen, leek in het zand te lopen. Maar HOWARD's ideeën werkten door. Tijdens de oorlog zijn in Engeland wetgevende maatregelen voorbereid — HOWARD had juist gezien! — tot de stichting van een krans van steden om Londen heen, groter dan zijn Tuinsteden, maar naar zijn beginselen. Nu is Stevenage als eerste in uitvoering. In ons land richtte en richt de overheid, langs gelijke lijnen, weloverwogen de ZuiderzEEPolders als woongebied in. Het is mij een eer daaraan mee te werken.

Maar ondoenlijk is het — en dus niet mijn bedoeling — ook maar in 't kort een beeld te geven van de uitwerking van HOWARD's initiatief. Ik moge herinneren aan de rede van BIJHOUWER over de Wijkgedachte, die wees op de greenbelt-cities van de Verenigde Staten en die de wijkgedachte, het streven naar een duidelijker sociale structuur van de stad, terecht een nazaat van HOWARD's ideeën noemde. Ik noem slechts nog DUBOK's voltooiingsplan voor Hilversum, dat als zodanig regelrecht van HOWARD stamt; het streven in die richting is wijdverbreid.

Wij weten nu dat andere wegen tot her-vorming van de ondeugdelijke steden kunnen leiden, maar betreden zijn zij nauwelijks. Andere denkbeelden zijn opgekomen voor de structuur der metropolen in de eerste plaats — La ville radieuse van Le Corbusier — maar geen nieuw stelsel als dat van HOWARD is gedacht. Overigens is daarvoor een machtig voorvechter opgestaan in de figuur van Lewis MUMFORD, de grote Amerikaan, die HOWARD's denkbeelden sociologisch nader heeft gefundeerd en die zich een positie heeft verworven

waarin hij de wereld bestrijkt — voorzover die bereid is naar hem te luisteren. HOWARD's program is nog allerm minst uitgewerkt, zijn Tuinsteden van morgen — organische kleine steden, van groen doortrokken en in groen gebed — zijn nog de steden van morgen te achten.

Op een punt wil ik nog ingaan en tot een gevolgtrekking komen:

EBENEZER HOWARD heeft een betere wereld van wonen en werken geschouwd en als hervormer de weg gewezen om daartoe te geraken. Daarmee greep hij, sociologisch denkend, ver heen over de stede-bouw als aesthetisch bedrijf, — die van Camillo Sitte. Hij in eerste instantie heeft de stede-bouw verruimd tot planning voor stad en land.

Nu heeft aan stede-bouwkundige zijde neiging bestaan om zich daartoe alleen-gerechtigd te achten en sociologie en andere wetenschappen te zien als horigen van de stede-bouwkunde, maar voor kort is een stroming kenbaar geworden; die stede-bouwkundige vormgeving ziet als het wezenlijke domein van de stede-bouw — als SITTE. Laten wij beseffen dat de stede-bouwkunst slechts tot schade van de stede-bouw daaruit als stede-bouw-bij-uitstek kan worden geïsoleerd. De Engels en, binnen hun klaar begrens d territor, voelen zich behagelijk zonder scherpe begrenzing van elk levensgebied. Laten wij naar hun voorbeeld het domein van de stede-bouw, stede-bouwkunde en stede-bouwkunst nog niet angstvallig willen begrenzen. Er is behoefte aan stede-bouwkundigen als all round planners en aan tuin- en landschapsarchitecten, die deel kunnen nemen aan de stede-bouw in volle omvang.

Mijne Heren Curatoren,

Het College van Herstel, dat mij heeft voorgedragen voor het ambt dat ik heden aanvaard, ben ik zeer erkentelijk voor het vertrouwen in mij gesteld.

Aan U, huidige curatoren der Landbouwhogeschool, geef ik de verzekering, dat ik aan dit ambt mijn beste krachten zal geven.

Mijne Dames en Heren Hoogleraren, Lectors, Docenten,

Voor de meesten van U ben ik nog vrijwel een vreemde — niet voor U, hooggeachte TENDELOO! — maar enigen van U met wie ik hoop samen te werken, zijn mij al op verheugende wijze tegemoet gekomen. In overeenstemming met de nieuwe afdeling, welke niet wetenschappelijk zal zijn gericht, zal ik in Uw midden min of meer een buitenbeentje zijn, maar ik beoog niet mij als zodanig te gedragen. Wil van mij de verzekering aanvaarden dat ik het een eer acht in Uw corps te worden opgenomen en het contact met U op hoge prijs zal stellen.

Anderhalf jaar geleden hebt Gij, Hooggeachte WELLENSIEK hier gesproken over „Het streven naar geluk”, over de principes die

de ontwikkeling van planten — en van dieren — bepalen en ook geldig zijn voor de mens. Had ik mijn rede over HOWARD's geesteswerk niet evengoed kunnen noemen „Het streven naar geluk”? Wij allen hier willen dat schragen via de Landbouwhogeschool en zijn studenten en op zeer verscheiden wijzen kan het worden gediend.

Hooggeachte Bijhouwer,

Het is goed, dat aan de Landbouwhogeschool een aparte studierichting wordt ingesteld voor de tuin- en landschapsarchitectuur. Maar het zou niet goed zijn als Gij daarvan niet de centrale figuur zoudt zijn. Zij laat zich trouwens zonder U bezwaarlijk denken. Dat zegt alles over Uw positie in de tuin- en landschapsarchitectuur van ons land.

Mijn plaats zal hier zijn naast U. Ik zou niet beter kunnen wensen. U, die hier als lector al jaren met succes hebt gedoceerd, is de opleiding van tuin- en landschapsarchitecten vertrouwd; ik ben daarin een nieuweling. Het verheugt mij, dat ik op Uw volle steun mag rekenen.

Toen Gij in Maart van dit jaar Uw ambt hebt aanvaard, hebt Gij U ook gericht tot de stedebouwers en architecten. Als een van hen wil ik daarop antwoorden, nu mij de kans wordt geboden. Gij hebt gezegd dat U, betrokken bij hun werkzaamheden, een nieuwe wereld is opengegaan. Dat neem ik graag aan. Maar daarvoor kan ook een missionaris de heidenen danken, die hij het Christendom brengt. Gij hebt stedebouwers en architecten (en ontelbare anderen) in woord en geschrift veel meer gegeven dan Gij hebt kunnen ontvangen en als goed missionaris laat Gij niet af te getuigen van Uw goede zaak, die van het groen en het landschap, — met het begrip van de wereld van stede-bouw en architectuur dat Gij U hebt gewonnen. Niet het minst op die wijze zijt Gij, veelzijdige „groenman” — het woord is van U — van nationale betekenis. Waarlijk het zal mij een eer zijn hier naast U te werken.

Dames en Heren Studenten,

mij persoonlijk nog onbekend. Heden wend ik mij tot U hiërarchisch het laatst. Maar voortaan zal ik hier in de eerste plaats spreken tot U. Ik hoop echter nog meer met U te mogen spreken, want dat zal het meest vruchtdragend zijn, — ook voor mij.

Geloof mij, dat ik U wil geven wat ik te geven heb.

Tot besluit, voor U het slot van HOWARD's *Tuinstdeden van morgen*: Laten wij — U en ik! — al onze krachten richten op de beperkte taak en daarbij in de verderaf liggende grote opgaven slechts aansporingen zien tot een vastberaden aanvatten van wat onze hand te doen vindt.